

Kerk & Israël

ONDERWEG

Dit katern bij het magazine *Kerk & Israël Onderweg* van de Protestantse Kerk is een handreiking voor kerkenraden of gespreksgroepen die zich in een onderwerp willen verdiepen. Daarvoor is het makkelijk uit het blad te halen en los te gebruiken.

KATERN
InZicht

Onopgeefbare verbondenheid

Krokodillentranen?

In dit katern vat redactielid Reinier Gosker samen wat ruim dertig scribenten in het magazine *Kerk & Israël Onderweg* poneerden over de onopgeefbare verbondenheid van de kerk met het volk Israël. Hij constateert dat het woord 'onopgeefbaar' overwoekerd is door nieuwe betekenissen. Die doen aan de oorspronkelijke bedoeling ervan geen recht, waardoor er een spraakverwarring is ontstaan. Daarom lijkt het hem beter om het woord 'onopgeefbaar' te heroverwegen.

Bij mijn aantreden als voorzitter van een plaatselijke afdeling van het Genootschap Nederland-Israël schamperde een kennis van mij dat het zou gaan om het huilen van krokodillentranen. Hij doelde daarmee op geveinsde schuldgevoelens in de Nederlandse samenleving over de moord op zes miljoen Joden. Ik heb de klus van het voorzitterschap met plezier geklaard tot ik naar elders verhuisde. Maar de opmerking bleef hangen en werkt sindsdien als waarschuwing. Wanneer is berouw echt? Soms vraag ik mij af in hoeverre mijn eigen Protestantse Kerk meent wat ze zegt in het eerste artikel van haar Kerkorde, dat zij geroepen is om gestalte te geven aan haar onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël. Heb ik reden om eraan te twijfelen? Nee, dat niet. Maar waar dit Kerkorde-artikel gebruikt wordt om anderen dan zichzelf de les te lezen, word ik kriegelig en meen ik krokodillentranen te zien.

VOLGENS DE KERKORDE

De 'onopgeefbare verbondenheid van de kerk met het volk Israël' wordt genoemd in het eerste artikel van de Kerkorde. Een kerkorde, ook een belijdende kerkorde zoals die van de Protestantse Kerk in Nederland, is een zakelijke aangelegenheid waaraan je je houdt. Onze kerk kent dus een Protestantse Raad voor Kerk en Israël. Ze heeft voor dit werk twee parttime functionarissen in dienst. Er zijn plaatselijke, classicale en provinciale werkgroepen; sommige van die groepen lopen op hun laatste benen, de meesten zijn bevolkt door grijze hoofden, maar waar in de kerk is dat niet het geval? Daarnaast geeft de Protestantse Kerk het kwartaalblad *Kerk & Israël Onderweg* uit in een oplage van zesduizend exemplaren. Aan de Protestantse Theologische Universiteit (PTHU) werkt Dineke Houtman als docent Semitica en bijzonder hoogleraar Judaïca. Wie vindt dat er te weinig gebeurt, moet zelf de handen uit de mouwen steken.

EEN EPITHETON NECESSARIUM?

Maar waarom is er dan onduidelijkheid over de formulering 'onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël'? Ik vroeg mij af of die onduidelijkheid ook zou bestaan wanneer alléén het woord 'verbondenheid' gebruikt was. In dat geval zou artikel 1/7 van de Kerkorde net zo geluid hebben als ordinantie 1.2.1: De kerk is geroepen gestalte te geven aan haar verbondenheid met het volk Israël, et cetera. Niks mis mee, zou ik denken. Het sluit andere relaties niet uit. Maar waarom staat het woord 'onopgeefbaar' er dan bij? Waar komt dat woord vandaan en hoe is het in de Kerkorde terecht gekomen? Hebben we te maken met een taalkundig versiersel dat wordt aangeduid als 'epitheton ornans' (toegevoegd ornament)? Of gaat het om een 'epitheton necessarium', dat wil zeggen om een toevoeging die nodig is om een woord nader te duiden? En zo ja, wát moet er dan nader geïd worden?

NADERE DUIDING

In zijn boek 'Onopgeefbaar verbonden' (Kampen 1998) stelt emeritus hoogleraar Simon Schoon dat het spreken over onopgeefbare verbondenheid zich verhoudt tot vroegere aanduidingen voor het Joodse volk als 'het voorgoed verworpen volk' (pag. 26). De term 'onopgeefbaar' is dan een expliciete logenstraffing van de oude aanduiding 'voorgoed verworpen'. Die conclusie trekt Schoon niet, maar hij suggereert het.

Hij voegt eraan toe dat er alle reden is om de aanduiding 'onopgeefbare verbondenheid' voorlopig nog van een vraagteken te voorzien¹. Als reden geeft hij aan dat je voor verbondenheid twee partijen nodig hebt en dat er 'nog maar weinig signalen zijn die in deze richting wijzen' (26). Hij acht het begrijpelijk dat er aan Joodse zijde 'een diepgaand wantrouwen bestaat, wanneer christenen de laatste decennia – voor de joodse beleving min of meer plotseling – gaan spreken over een 'onopgeefbare verbondenheid'' (28).

Dat schreef Schoon in 1998. Maar tien jaar later? Is de situatie dan beter geworden? Is er sprake van toenadering? In 2007 noemt Schoon² het spreken van de nieuwe Kerkorde (2003) over onopgeefbare verbondenheid een 'riskant waagstuk'. De meeste Joden, schrijft hij, zullen deze verhouding eerder typeren als 'voorgoed verbroken'. Opnieuw speelt Schoon met de twee elkaar uitsluitende definitieve termen 'voorgoed' en 'onopgeefbaar'. Nog eens verwijst hij naar het vraagteken achter zijn oratie en waarschuwt voor het gevaar 'dat de uitdrukking zou kunnen gaan fungeren als een niet verplichtende wensdroom, die steeds opnieuw als een soort van mantra herhaald en daardoor ongeloofwaardig wordt.'

KLEINE GESCHIEDENIS

Nog weer later (2008) herinnert een synodale nota over het Israëlisch-Palestijns conflict dat 'de keuze voor de kwalificatie "onopgeefbaar" (...) verstaan dient te worden tegen de achter-

grond van een eeuwenlange geschiedenis waarin de kerk zich sterk had vervreemd van haar wortels in het volk Israël, met alle voor Israël – en op een andere manier ook voor de kerk – desastreuze gevolgen daarvan'.³ De nota meldt bovendien 'dat het woord "onopgeefbaar" voor het eerst (cursivering van mij, RG) te vinden is in een uitspraak van de gereformeerde synode in 1979, als de serie Holocaust op de Nederlandse televisie is geweest. Hierin worden de lotgevallen van een Joodse familie ten tijde van nazi-Duitsland op een realistische wijze in beeld gebracht. Deze serie had duizenden reacties opgeroepen. In de synode werd aangedrongen op meer aandacht voor het opkomend antisemitisme. De synode sprak daarom uit: "De gemeenten dienen met name ook in de Woordverkondiging te worden gewezen op de onopgeefbare verbondenheid van de Kerk met het Joodse volk en daarvan te getuigen".'⁴

CONCLUSIE EN EERSTE AFWEGING

De conclusie lijkt gewettigd dat het woord 'onopgeefbaar' ingegeven is door de lamelndige geschiedenis van de kerk in haar verhouding tot het volk Israël. In dat geval gaat het inderdaad om een 'epitheton necessarium' én om een historisch bepaalde categorie. De 'verbondenheid van de kerk met het volk Israël' wordt door de toevoeging 'onopgeefbaar' nader geduid als herinnering aan een desastreuze nalatigheid uit het verleden. Daarin ligt de reden van de toevoeging.⁵

Achteraf toegepaste dogmatische constructies van *Gods (!)* onopgeefbare verbondenheid aan zijn volk (voorheen zeiden we: Gods eeuwige trouw), waarin de 'onopgeefbare verbondenheid van de kerk (!) met het volk Israël' zou zijn geworteld, berusten op een heimelijk ingesloten homofoon (dat wil zeggen: dezelfde uitspraak, verschillende betekenis) gebruik van het woord 'onopgeefbaar'. Daardoor kon de historisch bepaalde categorie gaandeweg

veranderen in een theologische categorie. Dat liep uit op de spraakverwarring die er nu heerst. Als we ondanks de verwarring die het schept tóch gebruikmaken van de homofoon 'onopgeefbaar verbonden', gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat we ons over de 'onopgeefbare verbondenheid van God met het volk Israël' mateloos verheugen; maar dat we ons voor de 'onopgeefbare verbondenheid van de kerk met het volk Israël' mateloos schamen vanwege onze eeuwenlange nalatigheid, hoe pijnlijk dat ook is.

'Onopgeefbaar' herinnert aan een desastreuze nalatigheid

De samenhangende dogmatische concepten van 'voorgoed verworpen' en 'onopgeefbaar verbonden' doen denken aan het groteske Petrus-incident in Johannes 13. Als Jezus zijn leerlingen de voeten wast, ervaart Petrus dit als ongepast. Zijn medeleerlingen laten het gebeuren, maar als Jezus bij Petrus komt overschreeuwt deze zichzelf met de woorden: 'O nee, gij zult mijn voeten niet wassen, nooit.' Als Jezus te verstaan geeft dat Petrus dan niet bij hem kan horen, slaat deze om als een blad aan de boom. Het 'nooit' verkeert in zijn tegendeel: 'Heer, dan niet alleen mijn voeten, maar ook mijn handen, en mijn hoofd.' Waarop Jezus opnieuw de overtrokken reactie van Petrus relativeert: 'wie gebaad heeft, hoeft alleen nog zijn voeten te wassen ...' (13:4-10). Is het, in dit licht gezien, misschien beter om het woord 'onopgeefbaar' terug te nemen? Waar de kerk zich geroepen weet om gestalte te geven aan haar verbondenheid met het volk Israël, moet ze dat doen, – eerlijk, oprecht en bescheiden. Kan de theologie van F.-W. Marquardt ons hier een stapje verder helpen?⁶

1 Eerder voorzag Schoon ook zijn oratie 'Onopgeefbaar verbonden?' van een vraagteken. *Kampen oraties 8*, Kampen 1996.

2 Simon Schoon: 'De ander als geheim. Over de mogelijkheden en grenzen van de joods-christelijke dialoog'. In: *gelijknamige uitgave*. Eburon Delft 2007, pag. 109 vv.

3 Een heldere uiteenzetting over de ontstaansgeschiedenis van de term 'onopgeefbare verbondenheid' is te vinden in: 'Het Israëlisch-Palestijns conflict in de context van de Arabische wereld van het Midden-Oosten. Bijdrage tot de meningsvorming in de Protestantse Kerk in Nederland'. *Generale Synode, april 2008*, pag. 26 vv.

4 Nóg eerder was er in de gereformeerde synode sprake geweest van 'verbondenheid met het Joodse volk' (zonder de term onopgeefbaar, RG) toen kort na de Jom Kippoer-oortog (1973) Nederlandse rabbijnen hun teleurstelling hadden geuit over het zwijgen van de kerken. Aan het einde van het synodale debat erover betuigde de generale synode 'vanuit het geloof in de God van Abraham, Izaäk en Jacob haar verbondenheid met het Joodse volk, nu het zich opnieuw zo in zijn bestaan bedreigd weet' (idem, pag. 26/27).

5 Het lijkt mij een ommissie dat de 'Toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland' (Zoetermeer 2013) aan deze geschiedenis van het woord 'onopgeefbaar' geen aandacht schenkt.

6 Ik wijs op het theologisch werk van F.-W. Marquardt, die in de spanningsvolle relatie tussen Israël en de volkeren (door hem op formule gebracht als 'de bijbelse orde van de werkelijkheid') de kerk haar plaats toewijst onder de volkeren. Dáár is zij geroepen om gestalte te geven aan het 'antiheidense getuigenis'. Vanwege die roeping is de kerk op Israël aangewezen en met Israël verbonden. In dit perspectief laat de verhouding van de kerk tot het volk Israël zich m.i. beter onder woorden brengen dan tot nog toe het geval is.

ONOPGEEFBAAR VERBONDEN: HOE ZIE JE DAT? - DE RUBRIEK

Al met al reden genoeg voor de redactie van het blad *Kerk & Israël Onderweg* om in 2010 een rubriek te starten onder de titel 'Onopgeefbaar verbonden, hoe zie je dat?'. We stelden vast dat hierover in onze Protestantse Kerk verschillend gedacht wordt en nodigden kerkelijk betrokken personen uit om hun visie te geven op de onopgeefbare verbondenheid van kerk en Israël. De rubriek liep van december 2010 tot maart 2015. Het werden uiteindelijk achttien bijdragen uit alle hoeken en gaten van de Protestantse Kerk, vooral van theologen en predikanten. Alle schrijvers die in dit katern geciteerd of aan het woord gelaten worden schreven voor ons blad, en zo niet, dan vermeld ik apart de bron.

Bovendien was het jaarthema van onze veertiende jaargang gewijd aan hetzelfde thema. Van september 2012 tot juni 2013 lieten we telkens een Joodse, christelijke en islamitische stem aan het woord over wat ons bindt of scheidt rondom de Schriften (1), de Jood Jezus (2), de Sjoa (3) en het thema particularisme/universalisme (4). Dat leverde nog eens veertien schrijvers op. En alsof het nog niet genoeg was schreef theoloog Dick Boer over het thema een katern, naar aanleiding van zijn bijdrage aan de landelijke Ontmoetingsdag voor Kerk en Israël-vrijwilligers in 2013. Zijn verhaal kreeg als titel mee: 'Onopgeefbaar verbonden en verzoening'.

WAT HEEFT HET OPGELEVERD?

In ieder geval leverde het op dat vastgesteld kan worden dat de spraakverwarring groot is. Vaak gaat het om bewogen en ontroerende ontboezemingen. Om prachtige, fascinerende verhalen. Maar niemand weet wat de Kerkorde bedoelt met 'het volk Israël'.

Een greep uit de genoemde mogelijkheden: *Israël in al zijn facetten, – het Joodse volk waarover we lezen in het Oude Testament,*

– de huidige inwoners van de staat Israël van wie velen volgens de rabbijnse traditie niet-Joods zijn, – een etnische groep, – een religieuze groep, – het Bijbelse Israël, – de regering Netanjahoe, – de vredesbeweging in Israël, – fanatiekelingen die steeds weer nieuwe nederzettingen opzetten, – het huidige volk van de huidige staat, – orthodoxe, seculiere, chassidische of heel moderne Joden, – de levende Joodse traditie in al haar schakeringen. Herhaaldelijk wordt eraan herinnerd dat de staat Israël behoort tot de Joodse identiteit. Anderen relativeren dat. Hoe vinden we een uitweg uit deze spraakverwarring? Niemand van de schrijvers heeft er een oplossing voor aangedragen, behalve Marja van den Beld die de knoop doorhakt met de uitroep: 'Voor Joden bestaat er maar één Israël.' In de hernieuwde versie (2013) van de 'Toelichting op de kerkorde' schrijft theoloog Bart Wallet dat het gaat 'om Israël zoals het zichzelf verstaat' (26), waarmee Marja van den Beld gelijk zou krijgen. Maar even later voegt hij eraan toe, dat er 'van een eenduidig zelfverstaan van Israël' geen sprake is. Zo gaat de discussie verder⁷, en blijft de onduidelijkheid bestaan. Hoewel?⁸

DE TRANSFORMATIE VAN HET WOORD

Zoals ik eerder aanduidde heeft het woord 'onopgeefbaar' voor verwarring gezorgd. Ik liet zien dat het in de Kerkorde terechtgekomen is als een historisch bepaalde categorie, en dat het onopgemerkt veranderde in een theologische categorie. Toch zijn velen zich er nog bewust van dat het een historisch geladen begrip is. Herinnerend aan de pogroms en de uitroeiing van de Europese Joden, vraagt Piet Beishuizen of niet de schaamte hierover mede ten grondslag ligt aan het Kerkordeartikel. Dick Boer herinnert eraan hoe de oude anti-Joodse these dat God zijn verbond met Israël opgegeven zou hebben, met het woord 'onopgeefbaar' weersproken wordt. In ander verband voegt hij eraan toe: 'Dat de kerk tot dit belijden gekomen is heeft een historische grond: de

verschrikking van de Sjoa.' Hij typeert de onopgeefbare verbondenheid dan ook als 'schuldbelijden en bekering' (katern juni 2013). Anderen stappen – onbewust? – over deze historische drempel heen om zich te kunnen storten op de theologische categorie.

Onduidelijk en dubbelzinnig

De geleidelijke transformatie van een historisch bepaalde categorie in een theologische categorie heeft velen op het verkeerde been gezet. Voor de één is het woord 'onopgeefbaar' een theologisch zwaar geladen term, voor de ander een begrip dat je maar beter niet kunt gebruiken. Voor Arjan Plaisier is het een 'sterk woord dat duidelijk maakt dat het niet om een menselijke keuze gaat'. Hij voegt er zelfs aan toe: 'Dit woord gaat terug op God zelf.' Het doet Piet Vergunst daarentegen te veel denken aan een onderhandelingstafel, waar partijen die van mening verschillen niet alleen wisselgeld in de achterzak hebben, maar ook thema's vaststellen die voor hen onopgeefbaar zijn. Vergunst formuleert liever dat God 'blijvend aan Israël verbonden is'. Tegen de achtergrond van de bevrijdende doorbraak van het evangelie (Galaten 3:28 en Kolossenzen 3:11) vindt Arie Oostlander 'het niet voor de hand liggen om van een onopgeefbare verbondenheid van de kerk met Israël te spreken'. Terwijl Meta Floor vraagt of de kerk hiermee zegt 'dat ze met sommigen meer dan met anderen verbonden is'. Deze ver uiteen liggende standpuntbepalingen⁹ kunnen mijns inziens alleen ontstaan omdat de status van het woord 'onopgeefbaar' van begin af aan onduidelijk en dubbelzinnig is geweest. Piet Beishuizen vraagt zich dan ook af of het Kerkordeartikel een 'enigszins tijdbonden stelling' zou kunnen zijn 'waarvan de mogelijke draagwijdte in de loop van de tijd misschien niet helemaal is overdacht'.

⁷ Een nieuwe aanzet tot nadenken over de vraag wie we met 'het volk Israël' bedoelen, werd gegeven door Shlomo Sand in zijn boek 'Die Erfindung des Volkes Israel' (2008). Zie het katern dat Hans Schraevesande over het werk van Shlomo Sand schreef (*Kerk & Israël Onderweg*, maart 2014) en de reactie erop van René Süß (september 2014). Zowel de lexicale beschouwingen van Sand over de woorden 'volk' en 'etnie', als die over de negentiende-eeuwse natiestaat lijken mij van belang voor een verder gesprek hierover in onze kerk.

⁸ In de oorspronkelijke context valt de vraag wie we bedoelen met 'het volk Israël' glashelder te beantwoorden. Voor Hitler was het geen vraag maar een uitgemaakte zaak – dankzij zijn rassenwetten. Het zal ook voor de oorspronkelijke bedenkers van de term 'onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël' geen probleem geweest zijn. Logisch dat ook zij met 'het volk Israël' alle Joden bedoelden, omdat nu eenmaal alle Joden door Hitler werden bedreigd, seculier, religieus, et cetera.

⁹ Hierbij is de terughoudende opstelling van Joodse zijde nog niet eens verdisconteerd. Leo Mock: 'het Kerkorde-artikel roept meer vragen bij mij op dan dat het me in een positie plaatst waarin ik me herken'. Rabbijn Edward van Voolen: 'Voor mij is er van verbondenheid met de Kerk na de Sjoa nog niet echt sprake – (...)'. René Süß: 'Het leidt tot overspannen eisen en verwachtingen waaraan niet kan worden voldaan, met als gevolg: wederzijdse frustraties waar niemand iets mee opschiet.' Alleen rabbijn Marianne van Praag kent een positief theologische invalshoek als zij het 'onopgeefbaar verbonden' typeert als een welluidende term voor 'het besef dat het christendom uit het Jodendom is voortgekomen'.

EINDE AAN DE VERWARRING?

Het is boeiend om te lezen hoe verschillende scribenten min of meer onbewust de knoop proberen te ontwarren door te onderscheiden tussen 'theologische verworteling' én 'beladen geschiedenis van antisemitisme'. Aldus Karin van den Broeke, preses van de Protestantse Kerk, die een beroep doet op 'onze verantwoordelijkheid om theologisch zorgvuldig te spreken'. Jaap de Lange onderscheidt een fundamentele én een historische aanleiding voor het Kerkordeartikel.

Wessel ten Boom lijkt het probleem bij de naam te noemen¹⁰. Hij ziet de onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël op twee manieren verschijnen. Eén die gefundeerd is 'in God zelf'. Daarnaast is er ónze solidariteit met de Joden. Vervolgens waarschuwt hij: 'Waar we deze twee manieren van spreken gaan verwarren wordt bescheidenheid tot hoogmoed.' Hij betwijfelt of de Kerkorde geheel aan deze verwarring ontkomt, en typeert de richting die de Kerkorde inslaat als misleidend. Ten aanzien van de eerste manier van verbondenheid met Israël zijn immers niet *wij* het subject, maar *God* heeft ons met Israël verbonden. Het is hoogmoed om te denken dat wij hier iets te kiezen zouden hebben. De vraag is of wij onze verbondenheid met Israël in gehoorzaamheid gestand doen op straffe van een toornende God (Romeinen 11:22). Als ik onze scribent goed begrijp waarschuwt hij de goddelijke en de menselijke drijfveren niet door elkaar te halen. Al te gemakkelijk zouden wij daardoor het van Godswege verbonden zijn van de kerk met Israël, wat 'een zaak van vrees en beven' zou zijn, als een menselijke aangelegenheid relativeren.

Het betoog van Wessel ten Boom lijkt me te zwaar aangezet, té paulinisch, waarbij de eigen verantwoordelijkheid van de kerk zozeer in Gods raad besloten ligt, dat zij – gezien haar lamelndige verhouding tot het volk Israël – dan ook allang aan Gods 'paulinische toorn'

prijsgegeven had moeten zijn. Wij zijn echter niet alleen geëngageerd 'in een geschiedenis die vol zonde is', maar ook – en méér dan dat – in die van de veelbelovende en vrolijk stemmende *tikoem olam* (herstel van de wereld) van Jezus van Nazareth, 'opdat God voor ieder mens barmhartig kan zijn' (NBV, Romeinen 11:32). Wat ik desondanks graag uit het betoog van Ten Boom meeneem is de waarschuwing om de goddelijke en de menselijke drijfveren niet door elkaar te halen. Want dáár zit mijn inziens de crux van alle verwarring.

HOE VERDER?

Gods (!) onopgeefbare verbondenheid met Israël (ik spreek dus liever over Gods eeuwige of blijvende trouw) is iets anders dan de onopgeefbare verbondenheid *van de kerk (!)* met Israël. Wie het laatste dogmatisch fundeert in het eerste, en daarbij de Sjoa buiten beschouwing laat, doet aan een vorm van 'theologische valsemunterij'. Onopgeefbare verbondenheid is iets anders dan eeuwige trouw! Terecht herinnert Piet Vergunst eraan dat het woord onopgeefbaar suggereert 'of God op menselijke wijze zou overwegen dat Hij Zijn volk ook zou kunnen laten schieten'. Eeuwige trouw laat dat niet toe. Wanneer we de suggestie van Karin van den Broeke willen volgen om theologisch zorgvuldig te spreken, zouden we allereerst moeten belijden dat de trouw van God aan zijn volk eeuwig is¹¹, en vervolgens dat de verbondenheid van de kerk met het volk Israël door de eeuwen heen telkens veranderde.

Ten tijde van het Nieuwe Testament zijn de meeste volgelingen van Jezus zelf Joden. De daaropvolgende eeuwen groeit er een 'spanningsvolle relatie' tussen Joden én een overwegend uit niet-Joden bestaande kerk. Voor deze periode worden Jodendom en christendom door Daniel Boyarin getypeerd als een 'Siamese tweeling die aan de heupen

samengegroeid zijn' ('Border Lines', 2004). Nog weer later is er sprake van een 'verbroken' verhouding. Ten tijde van de Middeleeuwen zijn de verhoudingen ronduit 'vijandig' te noemen, terwijl de kerk Israël beschouwt als voorgoed door God verworpen. Ten tijde van het zogenoemde Hebreuws Reveil in de zeventiende eeuw zou je de verhouding 'deels belangstellend' kunnen noemen. Tijdens de Verlichting en de Joodse Haskala¹² worden de verhoudingen 'opnieuw afgetast', met als uiteindelijk resultaat de Europese Holocaust en de totstandkoming van de staat Israël.

Daarna groeide in Europa een geheel eigensoortige 'schuldbewuste' verhouding van de kerk ten opzichte van het volk Israël. Terwijl de Palestijnse christenen het met een hún – door de Europese geschiedenis – opgeschepte verhouding moeten doen. Al deze verschillende verhoudingen zijn niet op één formule te brengen. Daarom lijkt het mij beter om het woord 'onopgeefbaar' te heroverwegen, en misschien zelfs uit de Kerkorde terug te nemen. Waar de kerk zich geroepen weet om gestalte te geven aan haar verbondenheid met het volk Israël, moet ze dat doen, – eerlijk, oprecht en bescheiden (zie voetnoot 6). Gods eeuwige trouw aan Israël moge ons daarbij in velerlei opzicht tot nadenken stemmen!

REINIER GOSKER

¹⁰ Omdat ik uitvoerig inga op de bijdrage van Wessel ten Boom vermeld ik de plaats waar u zijn bijdrage kunt vinden: Kerk & Israël Onderweg, september 2011.

¹¹ Ik laat de problematisering van Gods eeuwige trouw aan zijn volk, zoals verwoord in de zogeheten 'Theologie na Auschwitz' hier rusten.

¹² Een Joodse beweging in Europa die ontstond in de tweede helft van de 18e eeuw, als Joodse tegenhanger van de Europese Verlichting. Aanhangers van de beweging bepleitten een betere integratie van de Joden in de Europese samenleving en het geven van beter onderwijs.

Colofon InZicht

UITGEVER

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland
Joseph Haydnlaan 2a, 3533 AE Utrecht
Postbus 8504, 3503 RM Utrecht
telefoon (030) 880 18 80
e-mailadres kerkenisrael@protestantsekerk.nl
www.protestantsekerk.nl/kerkenisrael

REDACTIE

Reinier Gosker
Greetje van der Harst-de Leeuwe
Beatrice L. Jongkind
Fred Meijnhardt
Rijk Roelofse
Kees Schakel
Anne Marijke Spijkerboer

Hoofdredacteur
Floor Barnhoorn

Eindredacteur
Anja de Zeeuw